

een
zoektocht
naar
waarheid

Dirk Verhofstadt
in gesprek
met
Etienne
Vermeersch

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

© Dirk Verhofstadt / Etienne Vermeersch /
Uitgeverij Houtekiet, 2019
Houtekiet, Katwilgweg 2, B-2050 Antwerpen
info@houtekiet.be
www.houtekiet.be

Omslag Judith Vanistendael & Peter De Roy
Opmaak www.intertext.be

ISBN 978 90 8924 732 2
D 2019 4765 16
NUR 730

Eerste druk maart 2011
Vijftiende druk februari 2019

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print,
photoprint, microfilm or any other means, without written
permission of the publisher.

INHOUD

Inleiding	9
1 Een zoektocht naar waarheid	13
2 Van niets naar iets en van iets naar niets	19
3 De eerste mens	41
4 Over God en moraal	55
5 Atheïsme als basis voor de moraal	95
6 Het vaststellen van morele normen	107
7 Over cultuurrelativisme en monoculturalisme	119
8 Naar een kosmopolitisch humanisme	143
9 Aanval op de moderniteit	155
10 Religie versus vooruitgang	169
11 Goddelijke openbaringen	185
12 Religies en misogynie	207

13 De opmars van de islam	219
14 De katholieke Kerk in vraag	239
15 Historisch schuldbesef	249
16 De toekomst van het atheïsme	275
17 Strijd tegen pseudowetenschap	283
18 De verheerlijking van het lijden	291
19 Het recht op zelfbeschikking	299
20 De mens, flora en fauna	319
21 De draagkracht van de aarde	341
22 Over vrijheid en solidariteit	355
23 Kan kunst de wereld redden?	379
24 Over het leven na de dood	409
Noten	417
Personenregister	459
Zakenregister	467

*Wat wij weten is een druppel,
wat wij niet weten een oceaan.*

ISAAC NEWTON

Inleiding

Door te twifelen komen we tot de waarheid.

CICERO

Wat is waar en wat is vals? In tal van wetenschappelijke disciplines lijkt dat onderscheid op het eerste gezicht verrassend eenvoudig. In de geneeskunde, farmacie, biologie, archeologie, geologie, antropologie, maar vooral in de wiskunde, natuurkunde, chemie en de astronomie wordt die vraag natuurlijk dagelijks gesteld maar daar kunnen ze terugvallen op een reeks theorieën en hypotheses die bijzonder klaar en duidelijk zijn. De waarheid kan in die wetenschappelijke disciplines teruggebracht worden tot logische stellingen die via deductie leiden tot werkbare definities of formules. Twee plus twee is vier, elke dag komt de zon op in het oosten, en water kookt bij 100 graden Celsius. Die waarheden bieden elke onderzoeker een houvast. Ze vormen de basis waarop men verder kan werken op zoek naar nieuwe inzichten en stellingen zoals dat in de loop van de geschiedenis ook gebeurd is.

Veel moeilijker is het om die waarheid te formuleren in disciplines die weinig of geen rekening houden met onwrikbare uitgangspunten. Denk aan de sociologie, de psychologie, de rechtswetenschappen en de moraalfilosofie. Daar bestaat veel minder houvast en spelen talloze tradities, gewoontes en levensvisies een rol. De waarheid over hoe men goed leeft, verschilt in de wereld van vandaag afhankelijk van het volk, de groep of de religie waartoe men behoort. En toch

voelt elke mens instinctief aan dat bepaalde normen en waarden beter zijn, of in ieder geval, meer goedkeuring verdienen dan andere. Dat wil niet zeggen dat elke mens op aarde dezelfde morele normen hanteert. Wel bestaat er een universeel verlangen naar rechtvaardigheid en dus naar een vorm van waarheid. Het gaat om de gedachte dat we als mens bepaalde houdingen moeten aannemen tegenover medemensen die we goed of slecht vinden. Neem onze houding tegenover het onvrijwillig ondergaan van pijn. Elke mens, in welke cultuur ook, zal zich daartegen verzetten. We aanvaarden dat niet en we verwachten van elke medemens dat hij of zij dat ook begrijpt en mee afkeurt.

Vroeger dacht ik dat de waarheid duidelijk en eenvormig was, maar dat klopt niet. De filosoof Karl Popper leerde me dat dé waarheid niet bestaat. Hooguit bestaan er hypothesen die meer of minder waar zijn. Hypothesen die sterk aanleunen bij de waarheid mogen we om die reden ook als 'waar' beschouwen maar dan steeds in de wetenschap dat ze nooit definitief bewezen kunnen worden. Die stelling heeft me in de loop van mijn leven goed geholpen. Zo zal ik nooit een stelling onmiddellijk voor 'waar' aannemen, maar hooguit als een waarschijnlijke hypothese waarop ik dan andere stellingen kan bouwen. Die hypothesen moeten wel sterk zijn alvorens ze bruikbaar zijn. Ik heb niets aan wankele kaartenhuisjes, maar wel aan solide stellingen die de toets van de kritiek kunnen doorstaan. Niet dat ze een finale waarheid inhouden, maar ze vormen wel een vaste basis waarop men de huizen van de toekomst kan bouwen. Het cement dat die bouwstenen bijeenhoudt is de twijfel, die zich in alle gradaties voordoet. Soms is die twijfel zwak en bouwen we hoge muren van zekerheid, soms is die twijfel bijzonder groot en dan zullen we aan het bouwwerk niet beginnen.

Dit boek gaat over een zoektocht via twijfel naar waarheid. Tijdens de zomer van 2010 heb ik de Vlaamse filosoof Etienne Vermeersch tien dagen geïnterviewd in Toscane. Daarbij hebben we een heel strak werkschema gevolgd dat enkel werd onderbroken door uitstappen naar Florence, Siena, Arezzo en enkele omliggende dorpen. Zo bezochten we het Museo Galileo, beter bekend als het Museum van de Geschiedenis van de Wetenschap in Florence, de Piazza del Campo en de kathedraal van Siena, de fresco's van Piero della Francesca in Arezzo, het stadje Anghiari waar in het dal naar de Tiber in 1440 de beruchte *Battaglia di Anghiari* plaatsvond tussen Floren-

tijnen en Milanezen (en die later door Leonardo da Vinci geschilderd werd op een intussen verloren gegaan fresco), en het geboortehuis van Michelangelo in Caprese Michelangelo. En elke avond keken we naar het firmament om er de sterrenbeelden te ontdekken en ons te verwonderen over de pracht van het uitspansel. We hadden maar één doel voor ogen, namelijk de waarheid vertellen, of ten minste de waarheid zoals wij die interpreteren. Hoe moeten we leven? Wat is de zin van alles? Zijn we in staat om zelfstandig te denken? Kunnen we ons losmaken van onze begeertes? En hebben we voor dit alles een religieus kompas nodig? Het resultaat is dit boek. Het is aan de lezer om er 'zijn' waarheid uit te halen.

Ik dank Etienne Vermeersch voor zijn openheid en gulheid. Ik bewonder hem omwille van zijn enorme eruditie, mensenkennis en rechtlijnigheid. Tijdens het gesprek had hij geen enkel naslagwerk nodig. Hij citeerde nagenoeg alle hierin opgenomen gedichten en teksten uit het hoofd. Alleen de voetnoten, enkele verduidelijkingen en vertalingen werden nadien toegevoegd. Ik parafraseer Newton als ik zeg dat ik de mogelijkheid kreeg om op de schouders van een reus ver over de horizon te kijken. Ik dank diegenen die dit project hebben mogelijk gemaakt en mij nuttig advies gaven zoals Marc Benijts, Philippe Colle, Carina De Cleer, Nahed Selim, Brigitte Henriët, Edward Verhofstadt, Lucien Fiermans en Tinneke Beeckman. Mijn bijzondere dank gaat naar professor Johan Braeckman die het boek inhoudelijk controleerde en tal van nuttige suggesties deed. Ik dank Anne en Pascal voor het nalezen van de tekst, en tenslotte Elaine die voor, tussen en na de gesprekken zorgde voor de heerlijkste gerechten.

Dirk Verhofstadt

Een zoektocht naar waarheid

*Ik ontdekte dat ik minder en minder te zeggen had,
tot ik uiteindelijk stil werd en begon te luisteren.
En in die stilte hoorde ik de stem van God.*

SØREN KIERKEGAARD

Je staat bekend als iemand met uitgesproken meningen over de meest uiteenlopende onderwerpen, en vooral dan over ethische kwesties en religie. Regelmatig meng je je ook in het politieke en maatschappelijke debat. Vanwaar die brede belangstelling?

Etienne Vermeersch: Ik ben al van kindsbeen af sterk gefascineerd door wat ik 'de waarheid' noem, of toch op zijn minst door wat het dichtst de waarheid benadert. Vandaar ook mijn interesse voor vakken als wiskunde, natuurkunde, scheikunde, biologie, geschiedenis, enzovoort, kortom voor alle wetenschappen, maar ook voor literatuur en kunst. Ik ben echter ook opgevoed in het geloof in Christus en in de normen en waarden die de katholieke Kerk vertegenwoordigde en naar voren bracht. Ik heb toen ook een relatie met God ontwikkeld die men een relatie van vroomheid kan noemen. Dat betekent dat je overtuigd bent met God een zeker contact te hebben via het gebed en dat je door het besef van de aanwezigheid van God diep ontroerd kunt worden. Ik ben dan ook vroeg misdienaar geworden, waardoor ik die aanwezigheid van God en de liefde tot God sterk heb ervaren. Nooit ging ik met tegenzin naar de mis, de vespers of het lof. Ik pro-

beerde toen zo deugdzaam mogelijk volgens die normen te leven. Zo heb ik niet gemasturbeerd, omdat de leer van de Kerk zei dat onkuisheid zonde was. En als ik al iets deed dat niet mocht, dan heb ik dat zo snel mogelijk gebiecht. Ik was toen overtuigd dat het christendom de waarheid was en dat daar ook bewijzen voor bestonden. Ik geloofde dat men kon aantonen dat de evangeliën historisch waar waren.

Doorgaans spelen de ouders en de opvoeding een belangrijke rol in de geloofsovertuiging van hun kinderen, en natuurlijk ook de school. Hebben zij je geloof aangemoedigd of eerder je zoektocht naar waarheid?

Ik ben geboren op 2 mei 1934 en opgegroeid in Sint-Michiels, een dorp dat vandaag behoort tot Brugge. Het katholicisme drukte in de jaren 30, 40 en 50 nog een heel zware stempel op de samenleving, en dat was ook zo in mijn familie. Mijn vader Cyriel was zijn loopbaan begonnen als stoker bij de spoorweg, later werd hij smid en vanaf 1936 begon hij weer bij de spoorweg waar hij het bracht tot machinist. Mijn moeder Clara was een huisvrouw, zoals bijna alle vrouwen toen. De ouders en familieleden van mijn vader en moeder waren praktiserend katholiek, en de grootouders langs moederszijde waren bovendien bijzonder vroom. Grootvader Emiel, een schrijnwerker in Leke, ging na zijn pensionering dagelijks naar de mis en hij is overleden tengevolge van een pneumonie die hij had opgedaan tijdens een vroegmis. In 1914 waren mijn moeder en tante Zulma (toen respectievelijk 14 en 16 jaar) van hun ouders gescheiden geraakt (door het onder water zetten van de IJzervlakte) en ze verbleven tijdens de oorlog in Frankrijk. Grootvader beloofde een kapel te bouwen als ze behouden zouden terugkeren. Hij droomde toen dat Maria hen onder haar mantel nam. Na de oorlog heeft hij een kapelletje voor O.L.V. van Altijddurende Bijstand gebouwd. Het staat er nog altijd op de weg van Leke naar Keiem en het wordt nog geregeld bezocht. De grootouders langs vaderszijde hadden in hun zaken geleden onder de aanvallen van de pastoor omdat ze hun café huurden van een 'liberaal' uit Brugge. Sindsdien bestond er, vooral bij de oudste kinderen, een achterdocht tegen de hiërarchie en een matige vorm van antiklerikalisme. Mijn vader bleef in alle opzichten een praktiserende gelovige, met een moraal waarin rechtvaardigheid een centrale rol speelde. Maar op het gebied van de politieke richtlijnen van de Kerk, en ook van het huwelijksleven, volgde hij zijn eigen mening. Toen ik mijn

intrede in het klooster bekend maakte, was mijn moeder gelukkig, maar mijn vader, die gehoopt had dat ik ingenieur zou worden – dat had ik als klein kind al gezegd – was diep ontgoocheld en zei dat hij dacht dat ik verstandiger was. Bij mijn uittreden hebben beide ouders mij met open armen ontvangen. Mijn moeder zal wel enige ontgoocheling gekend hebben, maar ik denk dat mijn vader mij beschouwde als een soort verloren zoon die de weg terug gevonden had. Toen ik in 1967 hoogleraar werd waren ze fier, hoewel mijn vader dat niet liet merken.

Je was in je jeugd dus gelovig. Was er dan geen enkel moment waarop je aan je geloof begon te twifelen?

Toen ik in de poësis zat (het voorlaatste jaar van de humaniora), las ik het boek *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap. Dat gaat over een boerendochter die zich plots door God geroepen voelt en intreedt in het klooster. Ze neemt haar taak als non bijzonder ernstig op en wijdt zich volledig aan God; met andere woorden, ze wil heilig worden. Alles wat van haar gevraagd wordt om dat doel te bereiken, doet ze en er doen zich rond haar enkele wonderlijke zaken voor. Het geniale van het boek ligt in het volgende. Er is een familielid van die non die daar allemaal niets van gelooft en alles wat rond haar gebeurt op een rationele wijze uitlegt. Walschap schrijft dus met veel inleving een 'heiligenleven', maar tevens lijkt voor al het heilige en wonderlijke een natuurlijke verklaring te bestaan. Toen ik dat boek uit had, kwam bij mij de gedachte op: misschien is alles wat ik in mijn leven geloofd heb het resultaat van mijn opvoeding; misschien is mijn geloof gebaseerd op puur verzinsel en kun je alles vanuit een rationeel standpunt bekijken. Ik vond geen enkel middel om uit die impasse te raken en ook geen enkel bewijs voor alles wat ik tot dan toe geloofd had. Ik besepte dat ik tegen die suggestie van Walschap niets kon inbrengen. Vanaf dat ogenblik werd ik ongelovig.

Toch ben je ingetreden in een klooster. Erg paradoxaal voor iemand die op zoek gaat naar waarheid, ongelovig wordt en kiest voor een plaats waar men zich bij wijze van spreken neerlegt bij religieuze dogma's.

Dat klinkt inderdaad onlogisch, maar ik zal het proberen uit te leggen. Ik had een aantal morele waarden en menselijke houdingen die ik heel belangrijk vond, zoals liefde, vriendschap en medelijden. Ik kampte maandenlang met het probleem: als er geen God bestaat, wat is dan het fundament van die morele waarden? Kan ik liefde dan niet meer waardevol vinden? Kan ik vriendschap niet meer echt waarderen? Betekent medelijden voor mij dan niets meer? Ik kon niet anders dan aan die waarden trouw blijven, anders moest ik mezelf als persoon verloochenen en mijn vrienden en geliefden ontrouw worden. Dus moest ik een fundament voor die waarden vinden. Ik dacht toen: als God niet bestaat, is er geen fundament voor waarden. In die periode las ik ook nogal wat existentialistische literatuur en zo kwam ik op de gedachte dat alleen een sprong naar God toe mij dat fundament kon brengen. Ik bleef overtuigd dat ik het bestaan van God niet kon bewijzen, maar ik had hem absoluut nodig als grondslag voor mijn waardebeleving.

Op dat ogenblik besliste je om priester te worden. Waarom wou je perse intreden bij de jezuiten, die zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan het gezag van de paus en hem absolute gehoorzaamheid zweren?

Het lezen over Søren Kierkegaard, die eveneens naar God gesprongen was, heeft mij toen ongetwijfeld beïnvloed.¹ Zodra ik die stap had gezet, wou ik daarin ook radicaal doorgaan. Aanvankelijk wilde ik trappist worden om mij volledig aan God te wijden, maar een wijze biechtvader heeft mij uitgelegd dat dit niet strookte met mijn temperament. Daarop heb ik voor de jezuiten gekozen omdat ook dat engagement gekenmerkt is door radicalisme en daarnaast ook dynamisme. Zo ben ik jezuïet geworden, in het volle besef dat ik het bestaan van God niet kon bewijzen. Nu zie ik wel in dat er in mijn gedachtegang van toen nogal wat zwakke elementen zaten. Ik zocht een fundament voor mijn waarden bij God, maar waarom de katholieke God? In feite had ik eerst een brede studie van de godsdiensten moeten maken. Achteraf gezien sprong ik naar de God die ik uit mijn kinderjaren kende. Wel is het zo dat ik vlug na mijn intrede geconfronteerd werd met de *Geestelijke Oefeningen* van Ignatius van Loyola en dat die volledig bij mijn instelling van toen aansloten.² Het was alsof ze voor mij gemaakt waren. Nooit in mijn leven ben ik zo intens tot in mijn diepste wezen gegrepen geworden. Nooit meer ben ik zo ontroerd geweest.

Tot je op een dag bent uitgetreden.

Dat deed ik pas vijf jaar later. Afgezien van het feit dat je na momenten van geluk en 'consolatie' ook perioden van emotionele dorheid, van 'desolatie' beleeft, wat de 16de-eeuwse kerkvader Johannes van het Kruis de '*noches oscuras*' noemt, de donkere nachten, begin je ook langzamerhand de interne zwakheden en inconsistenties van het systeem te beseffen. Wat mij vermoedelijk het diepst heeft getroffen, was dat van mij in enkele gevallen ontrouw gevraagd werd tegenover mijn diepste morele overtuigingen en dat ik, op basis van de regel van gehoorzaamheid, daaraan heb toegegeven. Ik heb dat mezelf nooit kunnen vergeven. Dat bracht me uiteindelijk tot de overtuiging dat de echte waarheid en de echte moraal daar niet te vinden waren. Bovendien was de verregaande inperking van de vrijheid, zowel uiterlijk als innerlijk, voor mij heel moeilijk te dragen. Ik werd er letterlijk (psychosomatisch) ziek van. Toch heeft het nog maanden geduurd voor ik de definitieve beslissing tot uittreding nam.

Ik kan me indenken dat dat niet eenvoudig was. Veel mensen in kloosters en seminaries kennen het 'gewone' leven nauwelijks. Was je op het ogenblik van je uittreding nog gelovig of was je je geloof in die vijf jaar, wat toch een lange tijd is, kwijtgeraakt?

Na mijn uittreding was ik nog altijd gelovig. Wel had ik dan afstand genomen van het systeem van de jezuïetenorde en van de Kerk, maar de band met God kon ik niet onmiddellijk lossen. In die periode werd ik sterk aangegrepen door de film van Ingmar Bergman *Det sjunde inseglet* (Het zevende zegel).³ Het was alsof die film voor mij gemaakt was. Nog ongeveer anderhalf jaar heb ik dan een periode meegemaakt waarin ik, bij wijze van spreken, tijdens de week ongelovig was, en 's zondags gelovig. Ik studeerde toen, naast mijn tweede licentie Klasieke Filologie, ook de kandidatuur filosofie bij Leo Apostel en Jaap Kruithof.⁴ Ook de discussies met hen en met mijn medestudent Hugo Van den Enden, hebben mij in mijn zoektocht gestimuleerd.⁵ Stilaan nam mijn ongelof toe en op een bepaald ogenblik stelde ik vast dat ik volledig ongelovig geworden was. Als een pijnlijke strijd heb ik dat toen niet ervaren, in tegenstelling met mijn eerste geloofscrisis. Mijn geloof verminderde gaandeweg tot ik besepte dat ik totaal ongelovig was.